Од Венеції в Екегарта назавжди лишилося враження вечірньої прозорої ясности й блідо-зеленого шовку неба.

Рожеві й перламутрові палаци, збудовані в стилі Ломбарді, відбивалися у затишній воді каналів.

Самотня ґондола з червоним підвищенням посередині, подібним на труну, і з серповидно вигнутими постатями двох ґондольєрів, здавалось, не рухалась і, не рухаючись, стриміла в блакитну безмежність затягненої туманною димкою затоки.

У Венеції Екегарт годинами мовчазно просиджував на лаві набережної Ск'явоні.

Рибалчі човники з глухим гуркотом раз-у-раз ударялись об палі, до яких вони були прив'язані.

Вітер Адріатики, оспіваний Верґілієм, був такий же ніжний і лагідний, як і за тих днів, коли цей поет мріяв про доброчинність перших латинців.

Вітер приносив з собою пахощі соли й згуки далекого Анґелюса.

З тих пір, коли Екегартові доводилося почути дзвони, вони викликали в ньому гадку про венеціанські аромати солоного й теплого, насиченого морською вогкістю повітря.

Поринувши в підсвідому солодку дрімоту, забуваючи про те, що було, є й буде, він, самотній мандрівник, натомлений життєвими блуканнями, віддавав себе й своє обличчя пестощам сонця й вітру.

Байдужий і млявий, він стежив за ґондольєрами що, простягнувшись, спали на каміннях, розпечених сонцем, або ж, сидячи за столиками під полотняними навісами каварень, гуляли в карти й, після недовгої лайливої сварки, з погрозами витягали короткі гостронаточені "татарські" ножі і в скаженому шалі кидалися один на одного.

Приятелі відносили пораненого до цирульника. Кров швидко засихала на сонці. І дощ, який перепадав майже щодня в пообідні години, змивав калюжі крови, проллятої на брукові перед каварнею.

Повз нього проходили жінки: повії в чорних сукнях черниць і черниці в блискучих шовках повій. Вони затримували на мить свої кроки й зводили звабливо на нього очі.

Він чув шепотіння, що могло бути словами молитви, запросинами слідувати або ж п'яним і стомленим прокляттям собі, Богу й людству.

Там, у Венеції, сидячи на прибережній Ск'явоні, самотній вигнанець уперше почув про революцію у Франції.

Европа здригалась, і Екегарт, з подивом і сподіванкою, стежив за наближенням великої революційної бурі.

Чутки про події в Парижі порушили його рівновагу й вивели його з тієї мрійливої заспокоєности, в якій він досі перебував.

Гасла революції, виголошені на майданах Парижа, що доходили до нього, хвилювали його, як колишній напівзабутий солодкий сон, що снився в далекому дитинстві, а тепер перетворювався нарешті в дійсність.

Філософські принципи, стверджені революцією, були такі прості, звичайні й зрозумілі, що кожен міг збагнути їх і перетворити в дійсність:

свобода всіх, загальна рівність і щире братерство!.. Бог, промовляючи в громі й блискавиці на Синаї, не міг би нічого змінити в них, щоб зробити їх досконалішими й величнішими, аніж вони були. Устами-бо Марата й Робесп'єра — устами революції! — промовляла надія людства на визволення. Марат і Робесп'єр мали мужність доповнити бездоганність розумових теорій Гольбаха й Жан-Жака Руссо сміливістю їх застосування до двадцятип'ятимільйонового народу.

* * *

Своє мовчання, свою замисленість і думки Екегарт не раз у ті дні ділив зі славетним маестром Карлом Ґоцці.

Церемонно й чемно вони здіймали при зустрічі капелюхи; урочисто стискували один одному руки й, сівши поруч на лаву, мармур якої ще зберігав прохолоду ночі, в ранковій свіжій тиші мовчки слухали плюскіт моря.

Звичайно Екегарт перший починав розмову. Революція вщерть переповнювала його серце, щоб він міг довший час мовчати, зберігаючи дрімливий спокій. Він оповідав Ґоцці про останні новини — Ґоцці принципово не читав газет! — і в ентузіастичному піднесенні розлого декламував, наводячи уступи з промов Марата.

Смерти й офір — ось чого потребувало людство.

Стверджуючи це, Екегарт посилався на гуманність. Він цитував Марата.

— Для порятунку людства, — твердив Екегарт, — потрібна смерть двохсот тисяч чоловік. Принесіть в офіру майбутньому життя двохсот тисяч чоловік, і ви повернете світові щастя. Світ знов стане щасливим, яким він був колись. 200 тисяч життів аристократів, і Францію врятовано!

Екегарт говорив про Францію, але думав про людство. В його уявленні Франція ставала втіленням людства!..

— Що з того, — зауважував Екегарт, — що під зашкарублим нігтем санкюлота трісне й засмердить аристократична блощиця? Ми не шкодуватимемо з приводу того!..

Славетний автор "Принцеси Турандот" і "Любови до трьох помаранч", актор, фантаст і вигадливий мрійник, що з театральности акторської гри робив собі повсякденну манеру триматися, граф Карло Ґоцці з вишуканою повагою вислуховував Екегарта, але при тому робив ґримаси, немов Арлекін, якого на підмостках сцени б'ють галками (правопис оригіналу. — Прим.верстальника.) з ганчірок.

— Нісенітниця! — відповідав зневажливо Ґоцці, відмахуючись руками. — Цілковита нісенітниця!.. У мене досить власних своїх тривог і особистих неприємностей, щоб звісткам з Парижа надавати перебільшеної ваги, як це з незрозумілих причин за останній час роблять скрізь люди.

Ґоцці був певен, що на терезах світової долі його особисте життя важило далеко більше, ніж усі події, які відбувались у Парижі.

Низкою прикладів він намагався довести Екегартові, що революція у Франції — то лише ворожа примха злих відьом, наслідком особистої до нього ворожнечі з боку феї Морґани.

— Кажу вам, — запевняв Ґоцці, — що все це підготовано заздалегідь. Усе це сталося лише задля того, щоб зробити мені особисту прикрість. Це помста з боку лихих демонів, ображених моїми п'єсами, їх дратує огидство, яке я завжди відчував до філософії Гольбаха й Вольтера.

Революція, доброзичливо застерігав Ґоцці, то не остання капость, яку вигадали феї й демони, щоб порушити мир його самотніх споглядань, спокій його ранкових годин на лаві набережної Ск'явоні.

З тривогою він озирався довкола і, знизивши голос, казав:

— Повірте мені, синьйоре Екегарте, дуже необережно зв'язувати свою долю з долею всесвіту й втручатись у суперечки між добрими й лихими духами.

— Ще сьогодні вранці, коли я одягався, фея Морґана підштовхнула мені руку, і я перекинув чашку кави на мої нові шовкові штани. Подивіться, синьйоре Екегарте, на цю палеву пляму. Можливо, — казав старий, витягнувши ногу й трохи відставивши її вбік, з жалем поглядаючи на атлас, — воно й красиво, та все ж таки прикро, до того ж, шкода й збитки. Я став нещасною людиною внаслідок постійних пакостей лихих демонів. Ось, приміром, сьогодні я вийшов без парасольки й запевняю вас, що йтиме дощ. Ви побачите!..

В голосі його відчувалася гіркість. Він скаржився.

Екегарт не заперечував.

Театральність слів і вчинків пана Ґоцці могла дорівнюватись хіба лише їх щирості.

Високим фальцетом старої сухорлявої людини він виливає щодня перед Екегартом свої жалі.

— В найсухішу погоду, якщо де-небудь між камінням бруківки заховалась калюжа, фея Морґана обов'язково суне туди мою ногу. Коли одна з сумних потреб, що на неї засудила нас природа, примусить шукати самотнього кутка, ворожий дух, немов навмисне, примусить пройти повз мене вродливу жінку. Ще позавчора, ви уявіть собі, я

спинився — одчиняються двері й ціла компанія приводить в одчай мою скромність. Ви мусите, синьйоре Екегарте, визнати, що владар демонів падає дуже низько в своїй до мене ненависті!

Коли по Венеції, спочатку як глуха й невиразна чутка, поширилося повідомлення, що в Парижі судять короля й мають йому стяти голову, а, певне, це вже й трапилося, і короля вже страчено, Ґоцці, охоплений жахом, ніяк не згоджувався припустити це.

— Невже ж у Франції знайдеться такий бузувір, що наважиться торкнутися голови помазаника? До якої міри морального падіння повинні були дійти Робесп'єр і Марат, щоб не визнавати священного таїнства миропомазання, яким намісник Христа стверджує державця владарем у його державі!.. І все це наслідки читання творів Гольбаха, кажу я вам!..

Екегарт обминав питання про таїнство миропомазання і находив, що в справі з королем Марат і Робесп'єр, ці щирі друзі розуму, виявили правдиву мудрість.

— Під час суду над королем, — твердив Екегарт, — вони піднеслись до найвищої філософії.

Він висловлював певність, що удар кинджала в серце Цезареві оберне розтлінний Париж старого режиму в той доброчинний і суворий республіканський Рим, що про нього колись розповів Тіт Лівій. Він не сумнівався, що бездоганна будова періодів в історії Тіта Лівія є так само довершена, як досконала була свого часу бездоганність моралі давнього республіканського Риму.

— Мораль зарахує нову перемогу в світі, коли аристократичний Париж буде знищений!

Різким бляшаним голосом — так брязкотить бляха, падаючи на камінь! — Екегарт піднесено говорив про новий Париж і революцію санкюлотів.

Він говорив про те, що революція змінить достоту хід світової історії, знищить багатих і бідних, забезпечить загальну рівність і зробить для всіх приступними ті тайни людського життя й щастя, що їх він шукав пізнати протягом років свого життя. Задля чого він так багато страждав, трудився й мандрував, зголоднілий, бездомний і нужденний!.. Змінений хід історії розв'яже загадки безперервного двигуна, еліксиру життя й квадратури кола, геометрії, медицини й механіки. Поверне людству й йому улюблених Плутарха й Філона, а може, й більш далеких Орфея й Зороастра, давні містерії жерців Халдеї й Єгипту, Каменярів Соломонового храму.

Занепаде Захід. Зруйнуються королівства. Зітруться з лиця землі великі міста Европи. Людство знов, як колись, повернеться обличчям на Схід. Теби й Вавилон розкриють початкову істину в пізнанні природи, яку загубило, зіпсоване західньою цивілізацією, людство. У білому одязі з пальмою в руках, несучи двох голубів, нова, оновлена людина увійде в знов відбудований храм Соломона, де щасливе людство цілого світу вільно славитиме єдиного Бога.

Революція — тільки революція! — створить можливість для людства ввійти в двері вічности!..

Венеція обернулася в ті дні для Екегарта новим Патмосом. З побожною вірою священика, що підносить святі дари перед олтарем, Екегарт пророкував катастрофічну загибель старого світу.

— Зникнуть країни, забудеться їх ім'я, в знищених містах завиє вовчиця, але натомість цілий світ стане для народів Европи їх батьківщиною. На руїнах столиць розквітне блакитна квітка нового вільного й справедливого життя.

Маестро Ґоцці міняв свої ґримаси на ліричний сум, жести Арлекіна на скарги П'єро і з легким зідхненням казав:

— Я дивуюсь, слухаю і мовчу!.. Не без жаху захоплююсь істинами, які зі зброєю приходять з того боку Альп!.. Але моє старе венеціанське серце обливається кров'ю й розривається на шматки, коли я згадую, що моя вітчизна рокована загинути й саме ім'я її зникне без сліду. Ви скажете, що я дріб'язковий, що я мушу пишатись новою, величнішою й могутнішою батьківщиною, яка несе людству волю й істину. Та в мої роки важко мати молоду мінливість думок. Ось тут на набережній Ск'явоні є оця лава, де я сиджу з більшою приємністю, як деінде. Мені тут добре. Ви не наважився сказати, що я зобов'язаний любити цілу набережну такою любов'ю, як і це улюблене мною місце! Чому ж ви вимагаєте од мене, щоб я розсунув межі мого патріотизму?!..

Була осінь. Було тепло й ясно. Зелена вода лаґун мляво плюскотіла й хлюпала коло сходинок кам'яних східців. Хмари, пропливали над вежами Сан Джорджо, танули над банями Джудеки.

Осінь нагадувала весну. Венеціанська, по-весняному ніжна осінь так м'яко обіймала, так лагідно пестила, що здавалось, ось зараз тут у щілинах камінців, порослих зеленим мохом, засиніє прозорий підсніжник.

У відповідь Екегартові старий граф, загортуючись у свій червоний неновий плащ, немов од холоду або внутрішнього нервового тремтіння, казав:

— Я консерватор, синьйоре Екегарте, і католик. Моя причіска не змінювалася від 1735 року, хоч люди з тих часів змінилися принаймні сто разів. Я не зношу Гельвеція й безвірництва, як мій предок, римський сенатор, за часів Веспасіана не зносив християнства й християн. Як і вони, ви хочете, синьйоре Екегарте, знищити все, чим жило й досі трималося людство протягом тисячоліть, ви хочете відмінити всі канони

й догмати. Але трохи послідовности, мій друже! Вам подобаються мої п'єси, чи ж не так?

Екегарт хитнув головою в знак згоди.

— Так, вони вам подобаються, — казав Ґоцці далі. — Проте ж вони теж канон і догмат. Як щирий католик, я вірю в вічну привабливу незмінність Труфальдіно й Коломбіни так само, як і в святу непогрішність папи. Театр і театральний блазень повинні керуватись такими ж непорушними законами, як і катехізм нашої святої церкви. Якщо ви вимагаєте од блазнів і акробатів, щоб вони дотримувалися догматів, то як ви можете заперечувати необхідність непорушних канонів для держави й церкви? Адже ж кардинали й міністри, щоб керувати людьми, повинні проявити не менше зусиль і мистецтва, ніж Арлекін або Панталоне, щоб вивчитися стрибати або стояти на голові. Я заклинаю вас, синьйоре Екегарте, будьте логічні й послідовні. Французи були ґаллами, варварами, які споконвіку ненавиділи сталий лад і законних владарів, такими вони лишилися й досі. Що ж до мене, то в моїх жилах тече кров начальників леґіонів.

Ґоцці змахнув у повітрі своєю тростиною з жовтою слонової кости кулею й, почувши якісь згуки, повернувся вбік.

У кількох кроках від нього, спираючись на парапет набережної, стояв худий і довгий молодий чоловік. Він похитувався і щось невтямно белькотів, і його намагалася підтримати дівка, хоч вона, здавалося, була не менше п'яна, як її супутник. П'яний, відсутній, з блідим обличчям, з пасмами волосся, прилиплого до спітнілого лоба, він ледве міг встояти на ногах.

Ґоцці смикнув Екегарта за рукав камзола й, показуючи пальцем, уїдливо сказав:

— Ось вам сценка, з якої Ґольдоні охоче зробив би цілу п'єсу. Сценка зовсім у його дусі!..

Екегарт побіжно глянув у той бік, куди показував Ґоцці. Молодий чоловік відштовхнувся від парапету й, ухопившись за руку дівчини, хитаючись, непевними кроками, пішов до таверни. Хлюпнувся на стілець і крикнув: "Вина!"

Екегарт одвів очі. Його не цікавили ці дрібні подробиці побуту, життя, яким воно було й є у своїй незмінності. Він бачив в уяві нове, інше, змінене життя. Життя таким, яким його творить революція.

— Я, — казав Екегарт, повертаючись до урваної теми розмови, — мушу теж вимагати од вас логічности й послідовности. Ви вимагаєте непорушности державних канонів, посилаючись на те, що вони потрібні навіть для театру. Але ж, щоб бути послідовним, чому ви не вимагаєте од міністрів і кардиналів, щоб вони вміли добре стояти на голові й кукурікати, як того, приміром, вимагають од своїх ватажків американські ірокези? В людині, що вміє стояти на голові або стрибати через трамплін, ви хочете бачити людину, що репрезентує вищий сенс моралі й філософії?.. Не заперечую, мені може подобатися різнобарвне мигтіння плижків і сварок Арлекінів. Я можу почувати себе закоханим по черзі в кожну з ваших чарівних Коломбін, але я ненавиджу канони попів і королів! Я ненавиджу мерців! Я люблю тепер Францію, бо Франція зуміла полюбити свободу!..

— Я був у Франції! — відповів Екегартові Карло Ґоцці. — Філософи там атеїсти й безвірники, нижчі верстви — вбивці й демагоги. До речі, чи ви чули? У Парижі від голоду гинуть тисячі. Діти шукають по смітниках покидьків од їжі. Ваша воля — це воля загибелі!

— Хай загинуть мільйони, але ті, що лишаться в живих, зуміють створити щасливе для всіх і доброчинне життя. Хай з мільйонів людей лишаться самі тільки Поль і Вірґінія, але Поль і Вірґінія, які перейдуть

крізь революцію, заснують нове людство, щасливіше за породжене Адамом.

— І, певно, — уїдливо кинув старий Карло, — ваша Вірґінія, ваша virgo pura, буде однією з засланих до Америки Манон Леско. Ви не дбаєте за голодних дітей, чистої діви ви шукаєте поміж сволотними дівками брудних таверн. Жах, голод, бруд і кров — ось джерела вашої доброчинности.

— Хай буде! — кричав Екегарт. — Хай ми сволота! Хай ми вийшли з грязюки! З принципами звичайної моралі нам немає чого робити. З правилами звичайної гуманности ми знов поринемо в болото й пітьму. Ми прагнемо вищої моралі й іншої гуманности. Хай нині ми можемо керувати лише за допомогою жаху, але так треба... Треба, щоб між нами, між огидним минулим і блакитним царством майбутнього протекла річка крови. Тільки порочні й жорстокі люди, такі порочні й нездібні до філософії, як король та його двір, можуть не співчувати нижчим людям у їх прагненні до доброчинности.

Ґоцці обурився. Він схопився з місця. Розмахуючи руками, розкидуючи поли плаща, він бігав по набережній.

— Ви обвинувачуєте мене в порочності, жорстокості, байдужості до нещасних?..

Він спинився. Витягнувшись навшпиньках, наблизивши своє лице до Екегартового, він говорив, скандуючи, пальцем одраховуючи склади своїх слів.

— Я співчуваю людині, що не має свого житла й мешкає на вулиці. Я співчуваю людині, яка не має чого їсти й годується об'їдками од обідів, викинених до помийниці. Я поділяю гіркоту почуттів того злидаря, який, повернувшись пізно ввечері до своєї нужденної хижі після дня важкої праці, мріє про цибулину до шматка свого черствого хліба. Але визнаю й

покутую: я не менше співчуваю також і вродливій Барберіні в її мармуровому палаці, — Ґоцці відкинувся назад і з трагічним жестом старого актора ударив себе в груди, — яка, володіючи всіма благами цілого світу, не може втішитися, бо їй не вистарчає золотого яблука з Гесперидиних садів і води, що співає. Її горе не менш зворушливе й журба не менш глибока, ніж того злидаря, який не має цибулі.

Ґоцці знов сів на лаву й, поклавши руки на плече Екегартові, дружньо сказав:

— Погано, синьйоре Екегарте, те, що ви скептик, надто скептик! У своєму скепсисі ви не хочете повірити, що тільки Зелений Птах може зробити людство щасливим. Труфальдіно свої ковбаси й сир загортає в сторінки творів Гольбаха й Гельвеція, а ви, разом з цими безвірниками, твердите, що Зелений Птах — звичайна папуга, а нова філософія — єдиний шлях, що може привести людей до бажаного щастя й доброчинність звести на олтар. Ви нехтуєте ілюзіями і захоплюєтесь розумом, — і в цьому полягає ваша помилка. Коли б вам трапилася статуя, яка розмовляє, ви почали б сперечатися з нею й доводити їй, що, згідно з законами природи, вона не може говорити. Ви не схочете її слухати й підете геть од неї такий же голодний і філософічний, як і прийшли, хоч статуя говорила вам про те, як ви можете нагодуватись. Я не вірю ні в філософію, ані в природу. Я вірю в Зелену папугу й кам'яні статуї, що розмовляють.

Екегарт скинув руку Ґоцці з свого плеча.

— Ваші папужні месіади можуть роздратувати якнайлагіднішу людину. Од ваших арлекінад тхне жорстокістю вашого венеціанського Шайлока. Мені подобаються дзеркала Венеції, але не подобається подвійність ваших уявлень і слів.

З таверни почувся крик.

Екегарт і Ґоцці перервали свою розмову й повернулися, щоб побачити, що сталося.

Блідий молодий чоловік учепився в волосся дівки й, поваливши її на землю, бив її кулаками й ногами. Почала збиратись юрба. Один з обідраних веслярів кинувся захистити дівчину від п'яного гультяя. Той залишив її й з вигуком: "А, я знаю. Ти один з багатьох коханців цієї паскудниці!" — схопив зі столу пляшку з вином й вдарив нею по голові нещасливого оборонця. Заллятий кров'ю, зі стогоном, той упав на брук.

У повітрі блиснули ножі. Починалася запальна бійка.

Треба було відходити!..